

Ivan Jan

NEKAJ O NOB V ZGORNJI SAVSKI DOLINI

Diskusija na 18. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Kranjska gora — Jesenice, od 29. septembra do 2. oktobra 1976.

Zaradi kraja, kjer se je začelo naše zborovanje, naj bi se oglasil že včeraj, a včerajšna tematika ni zajemala področja NOB. Danes, ko govorimo in poslušamo o NOG na Jesenicah in na Gorenjskem sploh, bi z nekaj osnovnimi podatki predstavil Dolino od Jesenic do meje, kjer se gibljemo te dni, kajti zbrani smo iz raznih krajev, posebnosti pa je bilo tod obilo. Delno bo to prikazano na osnovi dokumentov in spominov drugih, delno na osnovi osebnih doživetij, kajti v tej dolini, kjer hkrati hvalevredno praznujemo tudi 30-letnico zgodovinarskega društva, sem bil od junija 1943 do februarja 1944 rajonski sekretar KP in OF, poprej pa sem delal kot mlad kovinar v jeseniški železarni. Rajon je sodil v jeseniško okrožje.

Torej, poskušal bom na kratko predstaviti to dolino, katere gostje smo, predvsem v času NOB, tj. od 1941—1945 ter delno iz zadnjih predvojnih let. A res na kratko, kajti samo začetki vstaje 1941 ali zimska vstaja sredi Doline, ali samo politično delovanje v zgornjem, izvirnem toku Save, bi zaslužilo posamično obdelavo.

Pri tem seveda ne moremo mimo železarskih Jesenic in Javornika, kjer tudi danes Železarna prinaša 70 % občinskega dohodka.

*

Železarsko-proletarske Jesenice so bile, tako kot že pred vojno, tudi v začetku NOB središče in žarišče revolucionarnosti tudi za ves zgornji gorenjski kot. Železarna je v svoje obrate požirala vse večji krog ljudi. Le-ti so se vozili delat na Jesenice iz vseh gornjegorenjskih dolin in z ravnine vse do Podnarta. Zadnja leta pred okupacijo, ko se je 1939. leta že začela II. svetovna vojna, je zaposlovanje na Jesenicah spet skokovito naraščalo. Mlada moška delovna sila je prihajala in se vozila iz bohinjskih dolin, iz Gorij in Bleda (med katerimi sem bil tudi jaz, bil sem 18-leten kovač), iz vasi pod Karavankami, pa tudi iz Zgornje savske doline. V železarni delavstvo ni dobivalo le dela in kruha, temveč se je začelo — zlasti mlajši ljudje — srečevati tudi z naprednimi idejami in revolucionarno prakso, ter se spoznavati med seboj. Protidraginjska gibanja so bila nekaterim prva šola v boju za pravice delovnih ljudi.

V teh protidraginjskih nastopih so sodelovale vse tri pglavitne sindikalne organizacije: nacionalistična ali plava, krščansko socialistična — ali bela, ter Zveza kovinarskih delavcev Jugoslavije (SMRJ) — ali rdeča.

Le zelena, sicer maloštevilna, zato pa klerikalno-pofašistično usmerjena organizacija ni sodelovala. Pravzaprav je, toda v razbijaškem smislu. Vodil jo je tedanji jeseniški kaplan Andrej Križman, to je tisti izdajalski človek, ki je v imenu SLS med vojno morilcu slovenskega ljudstva SS generalu E. Rösenerju predlagal ustanovitev slovenskega in s tem tudi gorenjskega domobranstva.

V Dolino vse do Rateč in v Trbiž je bila z Jesenic (— za tiste, ki tega niso videli —) speljana železniška proga z nekaj mostovi (ukinjena in demontirana 1966. leta — žal), kar je imelo svoj pomen. Zato kar tu na kratko ocenimo geografsko-taktično in tudi politično pomembnost teh krajev.

Ta sicer slikovita in romantičnost vzbujajoča dolina z znamenito Martuljkovo skupino, s Poncami in Planico, s Kranjsko goro, kjer se je 1883. leta rodil pisatelj Josip Vandot, avtor znamenitega Kekca, z Razorjem in Prisankom, je tam vsa skalnata. A tudi južne strmine Karavank, kamor so sredi Doline pripete Dovje pa nekaj domačij, potem pa zaselek Srednji vrh ter naprej Podkoren, za narodno-osvobodilno gibanje, oz. za NOB, niso bile nič kaj ugodne. Na obeh straneh se dvigajo ostre strmine in skale, poleg tega pa sta obe pobočji razsekani z divjimi

hudourniškiimi grapami. Po zelo ozki dolini, ki je včasih komaj dovolila prostor cesti, je tekla tudi železnica. Ta dva prometna objekta sta bila prek Trbiža in Korenskega sedla za okupatorje ugodni in važni prometni žili iz Italije in Avstrije in zato zanje nepogrešljivi. Poleg tega je bil in je še med Hrušico in Področčico železniški predor skozi Karavanke. Prav zaradi tega so bile tu vseskozi utrjene dosti močne okupatorjeve sile s svojim oblastnim aparatom, ki so neprestano dušile že tako slabotno narodnoosvobodilno gibanje. Temu moramo dodati še dejstvo, da je ta prelepi košček naše domovine ležal ob nekdanji (in na žalost še sedanji) državni meji, izza katere je prihajala močna nacistično-nemška propaganda. Zaradi tega so bili prebivalci Doline izpostavljeni hudemu vetru, ki mu ni kljuboval vsak. V nekatere posameznike se je ta propaganda zažrla tako, da so postali nevarni osvobodilnemu gibanju. Zato je bila Dolina za NOB trd oreh.

V tej dolini je ob začetku vojne živelo približno 3200 ljudi. Že njihov dialekt, njihova govorica vsakomur pove, da so se priseljevali s Koroškega, kar velja za vasi od Gozd-Martuljka, izvorno Rute (kot izgovarjajo še danes starejši domačini) proti zahodu, ter za Kranjsko goro (Borovje — to ime uporablja Savinšek v povesti »Grče«) — dalje Podkoren in Rateče. Tu so še »čompe« in drugi koroški izrazi, kar se ne sme izgubiti. Vzhodni začetek Doline — Hrušico, Dovje in Mojstrano — pa so ljudje v glavnem naseljevali že z vzhodne strani. A to le mimogrede in z namenom opomniti, da so v davni s koroške strani prihajali sem Slovenci, ki so bili seveda stari prebivalci Koroške. To potrjujejo tudi priimki: Razingerji, Kotniki, Robiči, Smoleji, Lavtizarji, Koširji... Vendar pa je bilo to prebivalstvo že desetletja pod raznimi vplivi, ki pa so jih skušali zmanjševati napredni ljudje. Le-ti so bili predvsem železničarji in delavci, ki so se vozili delat na Jesenice.

A tudi v to dolino je nemška okupacija prinesla enake tegobe, kot v druge kraje. Že v juniju so po vrsti raznih germanizatorskih dejanj okupatorji izgnali izobražene in nekaj drugih vplivnih ljudi. Takoj so tudi poskrbeli za obnovu mostov prek Pišence in Save, ki so jih na umiku porušili oddelki jugoslovanske vojske.

*

A v juniju 1941 je, tako kot drugod, tudi v tej dolini upor proti okupatorju začel delati prve korake. Sicer še majhne, vendar neodjenljive. Organizatorji so prišli z Jesenic: Ignac Strlekar, pa Jože Črnologar, predvsem pa železničar-strojvodja Ivan Krivec, predvojni revolucionar, že tedaj v okrožnem komiteju zadolžen za delo v Zgornjesavski dolini. Po podatkih Ignaca Strlekarja, Janeza Ariha in drugih je že 1941. leta v vseh vaseh od Hrušice do Rateč uspelo osnovati odbore OF ali postaviti vsaj zaupnike. Poleg teh so bili prvi organizatorji OF: Jaka Rabič in Miha Potočnik s tovariši na Dovjem in v Mojstrani, Janez Arih in drugi v Kranjski gori, železničar Jože Kramar ter Gregori v Podkorenu, in še nekaj drugih. Sicer oboroženih čet v Dolini vse do decembrske vstaje ni bilo, zato pa se je ob političnem delu toliko bolj razplamtel poskus zimske vstaje. To predvsem na Dovjem in v Mojstrani, ko je odšel med upornike velik del mlajših moških prebivalcev. Središče teh priprav je bilo pri Mlakarju — pri Rabiču na Dovjem, kjer so bili kar štirje fantje in ki so vsi padli v NOB. Med njimi Jaka v znameniti okrogelski luknji aprila 1942, Alojz pa že 16. decembra 1941 med zimskim uporom v Mojstrani. To je bila tudi prva partizanska žrtev te doline.

Znano je, kako so Nemci razbili, oz. zaustavili začeto zimsko vstajo tu in na Gorenjskem sploh, zato ob tem le nekaj podatkov. Nemška premoč, zima, grožnje Nemcev, da bodo potokli svojce in požgali domačije, slaba oborožitev upornikov, neizkušenosť, dolgotrajnejše bojevanje kot so mislili nekateri, in vsi ostali napor, dvomi in težave — vse to je storilo svoje. Nemci so upornike razbili, jih večinoma zmamili v dolino, nato pa jih okoli 90 aretirali. 9 so jih februarja 1942 postrelili med talci, večji del pa je trpel v taboriščih, kjer jih je veliko podleglo. Nemci so takoj pokazali, kaj jim pomenijo ti kraji.

Prvi oboroženi partizanski oddelki — in to iz Cankarjevega (dr drugega) bataljona, so v Dolino (Srednji vrh) prišli poleti in v jeseni 1942. Vendar se dolgo tu niso mogli zadržati. Po takojšnjih hajkah so se spet morali umakniti nižje, v območje Stola, kjer pa ni bilo dosti bolje. Pri Hrušici so borci Cankarjevega bataljona 26. julija 1942 napadli gestapovski avto. Naslednji dan so Nemci na Belem polju postrelili 45 talcev, večinoma s Hrušice (krvnik C. Druschke). Tam zdaj stoji spomenik. Med aretiranimi in mučenimi v Begunjah so bili tudi iz te doline taki junaki, ki so v zaporih doživljali najhujša mučenja, ne da bi klonili z eno samo

besedo. Taka sta bila npr. Jože Pečar iz Mojstrane (1905), ki ga je gestapovec Druschke s pomočniki do smrti izmučil februarja 1942, ali pa Slavko Černe iz Kranjske gore (1917), ki je prav tako junaško podlegel maja 1943. leta.

*

V septembru 1942 so nad Kranjsko goro — v Vitranc — prišli prvi trije terenski delavci — ilegalci — a potem je tu prezimoval le Ivan Krivec-Kostja. Tudi pozimi je vzdrževal zveze z nekaterimi aktivisti v Dolini. Vendar je bil že maja 1942 aretiran in poslan v Kraut aktivist Janez Arih, zato je bilo z zvezami nekaj časa težko. Tudi nad Dovjami je bilo tedaj nekaj terenskih delavcev, ki pa so marca 1943 postali žrtev izdajstva. To je bil prvi večji vdor gestapa v razvijajoče se NOG v Dolini, zaradi česar je (vzrok nepredvidnost) bila aretirana cela vrsta aktivistov. Ta in še drugi dogodki so botrovali aretacijam aktivistov vse od Gozd-Martuljka do Rateč. OF je dobila hud udarec. Dolina je tedaj glede NOB skoraj zamrla. V njej sta ostala le dva partizana. V juniju in juliju 1943 so ju podprli novi terenski delavci, ki jih je poslal v Dolino okrožni komite KP Jesenice (med njimi sem bil tudi sam). Vendar so bile nad Dovjami in Mojstrano še vedno in neprestano prisotne negativne posledice decembrske vstaje 1941, pa pokola na Hrušici julija 1942 ter ostalih aretacij po zgornjih vaseh Doline. Ob vsem tem ni bilo čudno, da ljudje niso bili le nezaupljivi, temveč spričo vse večje krajevne moči nemških posadk tudi otopeli, omahljivi in brez prave vere v našo vojaško moč. Še poleti 1943 so v te gozdove upale le tričlanske orožniške patrulje, s katerimi smo se nekajkrat srečali in se seveda obstreljevali.

Od poletja do pozne jeseni 1943 smo organizacije OF in predvsem mladinske mreže vendarle tako oživele, da smo pokrivali vso Dolino. Naenkrat, konec 1943. leta, pa je gestapo spet vdrl v naše vrste. Začele so se verižne aretacije, kajti tedaj so bili med aktivisti in aktivistkami tudi slabiči (in celo kaj hujšega). Naše omrežje se je spet povsem raztrgalo. Vendar je hkrati ušla aretacijam cela vrsta dobrih sodelavcev, tudi onih iz Srednjega vrha. Med njimi Janez Robič, Malka Robič, Viktor Benedik, Štefka Robič, Jože, Franc in Janez Hlebanja in še drugi. Treba je povedati, da so nam taki zaselki kot je Srednji vrh nad Gozd-Martuljkom, postali ne le naše zatočišče, temveč tudi izhodišče in odskočna deska za zveze z ostalimi kraji Doline. Izdajstvo in aretacije, ki so se vleklo od konca novembra 1943 do januarja 1944, ki so skoraj spraznile Srednji vrh, so nam povzročile največje težave. Brez Srednjega vrha je bilo skoraj nemogoče uspešno prodirati v dolinske vasi. Prišlo je celo tako daleč, da so nas 18. januarja 1944 zvečer napadli v skritem bunkerju nad Srednjim vrhom, po naključju pa pri tem ni bilo žrtev. Vendar pa je bila to huda zima. Nemci so krepili varnost komunikacij in reagirali na vsak naš korak. In tako je v tej zimi vsak mesec padel po en naš partizan: 8. januarja mladi Justin Uršič-Marko (18 let), nato 9. februarja znameniti alpinist Miha Arih-Mihol (26 let) in 10. marca 1944 najzaslužnejši v tej dolini Ivan Krivec-Kostja-Pavle s Hrušice. Vsi trije so pokopani ob cerkvi v Podkorenu. Ob tem je treba reči, da se je Ivañ Krivec že ranjen raje ustrelil sam, kot bi padel v roke gestapovcem. Marca 1944! Tedaj je bil spet rajonski sekretar. Vedeti moramo, da to niso bili borci iz čet ali bataljonov, temveč terenski politični delavci, ki jih ni bilo mogoče vzgojiti na hitro. A v tem času razvoja NOB, čeravno tod ni moglo biti vsestransko močno, tudi tu ni bilo mogoče več zaustaviti. Na več krajih so se zadrževali terenski delavci-ilegalci in postopoma snovali nove mreže OF. Prave moči in udarnosti partizanskih enot pa tod niso mogli čutiti, dokler na jesen 1944 nekajkrat v Dolino niso prišle enote najprej Kokrškega, nato pa Jeseniško-bohinjskega odreda.

Zlasti od poletja 1944, ko so borci gorenjskega in nato kokrškega ter jeseniško-bohinjskega odreda vse pogosteje minirali železniško progo in mostove, — kar velja tudi za to dolino — so Nemci ob njih naglo krepili svoja oporišča. V drugi polovici 1944. leta so Nemci v tej razmeroma majhni dolini vedno držali najmanj 300 mož: orožnikov, policistov, obmejnih stražarjev (colarjev) in pripadnikov protiletalske obrambe. Tem je treba še dodati čez 600 mož na Jesenicah, oz. v jeseniškem bazenu. Sredi septembra 1944 jih je bilo samo na Jesenicah 660. Domobrancev in popreje bele garde pa v tej dolini ni bilo, ker Nemcem niso bili potrebni.

Poslej so bile v Dolini — poleg političnih delavcev — tudi enote jeseniško-bohinjskega odreda. Z njim je Dolina tudi dočakala svobodo. V Kranjski gori se je Jeseniško-bohinjski odred med najhujšimi boji 8. in 9. maja 1945 najprej združil s predhodnico, potem pa z motoriziranim odredom (tanki) 4. armade, ki je že

prodrl čez Vršič, kjer je bil še sneg. V skupnem boju so na območju Kranjske gore zajeli okoli 650 nemških vojakov protiletalske obrambe.

Na Gorenjskem sploh in seveda tudi tu, je bilo proti koncu vojne vse več nemškega vojaštva. A tudi general Rupnik je zaradi ugodne obrambe, ki jo je nudila ta dolina, hotel ob umiku iz Ljubljane poslati sem oddelek domobrancev. To je načrtoval potem, ko umik skozi že osvobojeno Primorsko in v Furlanijo zaradi uspehov 9. korpusa in 4. armade ni bil več mogoč. Tu naj bi se zadržali tako dolgo, dokler se z Anglo-Amerikanci ne bi sporazumeli o načinu delovanja proti Titovi Jugoslaviji. Račun brez krčmarja: iz tega ni moglo biti nič, ker je bil nalet Titovih vojská nagel, silovit in vsestranski. Zgodilo se je obratno: domobrance so Anglo-Amerikanci skozi predor v vlakih vrnili v Jugoslavijo.

Ob koncu povzemimo nekaj ugotovitev:

1. Zaradi lege, konfiguracije zemljišča, pomembne prometnosti za okupatorja, tu oborožene enote NOV niso mogle delovati s kakimi posebnimi uspehi. Dalj časa se tu ni mogla zadrževati nobena enota, če ni hotela imeti prevelikih žrtev. Strmi in tudi sicer neustrezni tereni ne omogočajo nobenega manevriranja, za okupatorja pa je bila ta dolina nepogrešljiva komunikativna žila. Zato jo je branil z vsemi potrebnimi močmi. To je partizanom narekovalo, da je bilo treba v Dolino priti tajno in hitro udariti, izvesti nekaj vojaško-sabotažnih akcij ter spet oditi v matični sestav.

2. Zaradi tega je razvoj NOB glede moči malce zaostajal za razvojem v drugih predelih Gorenjske, kar je povezano tudi s predvojno in medvojno nacistično propagando ter z večinsko mentaliteto tedanjega prebivalstva (ki ga je malce okužil tudi turizem).

3. Iz teh razlogov so bile poleg Jesenic in dolinskih vasi za NOG neprecenljivega pomena posamezne hribovske domačije in zaselki, kot je bil predvsem Srednji vrh. V teh primerih pa gre še za nekaj pomembnega. Domačije in kmetije so bile tik ob meji in tu so rasli trdni Slovenci, zaraščeni v svoje, sicer skope, a zato slovenske domačije. Višje če so bile od doline, bolj slovenski ljudje so živeli na njih. Ne glede na nazorska gledanja (s tem se niso ukvarjali) so že zaradi svojega elementarnega življenja v teh robih vedno spoštovali svoj melodični materinski jezik. Zato je bil in je obstoj takih domačij ob mejah tudi narodnoosvobodilnega pomena in ima malce drugačen pomen kot ravninske kmetije daleč od meja (za diskusijo). O tem smo razmišljali že med vojno, kajti brez njih tu NOB sploh ne bi bil mogoč.

4. Spomeniki vse od Hrušice, prek Dovjega, Gozda in Kranjske gore do Podkorena pričajo, da se je kljub vsemu tudi tu razvijal NOB in da so bila v temelje svobode vgrajena številna življenja res najboljših ljudi, kot npr. 68-letnega Janeza Žerjava-Anje, ki je sredi januarja ušel kar v coklah.

Da so tudi v Dolini trpeli in krvaveli ljudje za svobodo, priča začetek vstaje 1941. leta, pa decembrska vstaja ter vrsta različnih dogodkov vse do zmagovitega 1945. leta.